

Milan HRDLIČKA

DOI: 10.14746/bo.2019.1.9

Univerzita Karlova v Praze

Dvě zajímavé marginálie

Keywords: preposition, personal pronoun, past participle, passive participle, semantics, consonant alternation *j – n*, verbal adjective, ellipsis

Klíčová slova: předložka, osobní zájmeno, přičestí minulé, přičestí trpné, sémantika, souhlásková alternace *j – n*, přídavné jméno slovesné, elipsa

Abstract

In colloquial Czech we see few cases of not repeating the preposition in utterances such as *Nemám nic proti němu ani ní*. They are also situations when *j – n* alternation in personal pronouns occurs. We cannot recommend using such phrases. Verbal adjectives are formed from the past participle or the passive participle. In some cases, when deverbatives can be formed from both participles, they are synonymous in meaning (*ochrnutý, ochrnulý člověk*). In other cases, the meaning differs (*uznaný gól x uznalý nadřizený*). We are not aware of reliable rules for non-native speakers of Czech which would describe their derivation and meanings. A foreigner has to learn each lexeme individually.

V kolokviální češtině se setkáváme s nepříliš početnými případy neopakování předložky ve výpovědích typu *Nemám nic proti němu ani ní*. I v takových situacích u osobních zájmen dochází ke konsonantické alternaci *j – n*. Užívání takových spojení nedoporučujeme. Přídavná jména slovesná se tvoří od přičestí minulého nebo trpného. V některých případech, kdy je tvoření možné od obou přičestí, jsou deverbativa po významové stránce synonymní (*ochrnutý, ochrnulý člověk*), jindy jsou významově

¹ V některých spojeních je možný obojí postup, ovšem s významovým odlišením. Ve výpovědi *Spoléhá na bratra a na sestru* se vyznačuje, že se dotyčný spoléhal na každého ze sourozenců zvlášť, individuálně, zatímco ve výpovědi *Spoléhá na bratra a sestru* se dává najevo, že se spoléhal na oba sourozence společně, jako na celek.

odlišena (*uznaný gól x uznalý nadřizený*). Spolehlivá pravidla vystihující jejich derivaci a významy nejsou pro potřeby jinojazyčných mluvčích formulována. Cizinec se musí řídit územ a jednotlivé lexémy se naučit.

V příspěvku se stručně zastavíme u podstaty dvou zajímavých případů z mluvnické roviny současné češtiny, na něž jsme narazili v nedávné době ve vyučovací praxi.

První zastavení se týká otázky neuzítí, resp. neopakování (primární) prepozice ve vyjádřeních několikanásobného zájmeného předmětu a dopadu absence neopakované předložky na tvar osobního zájmena, přesněji řečeno na (ne)realizaci konsonantické alternace *j – n* (*Vidím ji x Divám se na ni*). Jde o výpovědi typu *Nemám nic proti němu ani ní*. Dotaz zahraničního bohemisty směřoval k tomu, zda ke zmíněné konsonantické změně dochází i při event. elipse (téže) předcházející prepozice, či nikoliv („Nemám nic proti němu ani jí“).

Druhá kauza se vztahuje k problémovým situacím – rázu formálně morfologického i sémantického – k nimž může docházet při řečové distribuci přídavných jmen slovesných odvozených od přičestí trpného a/nebo přičestí činného, srov. *vyhořet – vyhořené/vyhořelé palivo, proděravět – proděravěný / proděravělý hrnec, ochrnout – ochrnutý/ochrnulý člověk; zachovat – zachovaný odkaz x zachovalý senior, uznat – uznaný gól x uznalý nadřizený, dokonat – dokonalý plán x dokonaný trestný čin*. Jedná se tedy o synonymii verbálních adjektiv, popř. o problematiku jejich významového odlišení.

Pokud jde o užití prepozic a osobních zájmen, vyjdeme z případů (ne)opakování primárních předložek, jak je popisuje Hrbáček (1963). Budeme hledat odpověď především na otázku, zda jsou podobná užití (*Zlobí se na vás i ně, Je to pro tebe nebo něj?, Půjde tam s vámi i nimi* apod.) v kodifikované normě spisovné češtiny vůbec přípustná.

Podle Hrbáčka (1963, s. 169n.) se předložky zpravidla neopakují v případě několikanásobného souřadně spojeného větného členu (*Vzpomínal na otce, matku a bratra*)¹, dále při užití významově blízkých výrazů (*Zastihl nás v klidu a nečinnosti*), při užití výrazů, které spolu věcně souvisejí (*Babička, když putovala, bývala jen o chlebě a vodě*) a tehdy, když výrazy vyjadřují složky nadřazeného celku (*Kromě vody a mléka nepila žádné nápoje*).

Předložky se naopak opakují (tamtéž), jedná-li se o důraz, o vytýkání (*Odejdu bez tebe i bez ní*), o připojení rozvitého předmětu (*Vzpomínal na otce, na matku a na nedávno nemocného bratra*), o výskyt jiného významového poměru než slučovacího (*Nemyslel na otce, ale na matku*), o užití zdvojených výrazů (*Pojedeme jak do Brna, tak do Olomouce*), o užití různých předložek s tímž pádem (*O dovolené byli v Itálii a na Korsice*), o užití různých předložek s odlišným pádem (*Chodila do tanečních a na angličtinu*), o vyjádření souřadného spojení jména a zájmena (*Stěžoval si na Jitku*

i na vás). Jedna ze zásad se týká i námi sledované problematiky: k opakování prepozic dochází rovněž při vyjádření několikanásobného členu zájmeny (*O něm ani o nich nic nevěděli*).

Jak vidno, o elipse prepozice se v rámci standardu neuvažuje. To ovšem neznamená (odvoláváme se na dotazy zahraničních posluchačů bohemistiky studujících na Ústavu bohemistických studií FF UK v Praze), že se v současné komunikaci takové případy nevyskytují. Jejich frekvence však podle našeho soudu není vysoká. Na základě empirie můžeme konstatovat, že ve výpovědích s elidovanou (neopakovanou) prepozicí její „duch“, akční rádius její valence, přetrvává: tvar osobního zájmena respektuje předložkou vyžadovaný pád. Dochází současně i k naznačené souhláskové změně (alternaci). V obecné rovině však nepokládáme podobná vyjádření za formulačně zdařilá ani za žádoucí, a proto jejich řečovou distribuci nedoporučujeme, a to ani v komunikaci neprestíží.

Co se přídavných jmen slovesných tvořených z přičestí trpného a/nebo minulého (činného) týče, můžeme konstatovat (srov. *Mluvnice češtiny 2* 1986, s. 420n.), že se v dnešní době adjektivizovaná přičestí činná netvoří příliš často (*přistěhovaný občan, spadlé ovoce, vyrostlý strom*), pokud ke zmíněné derivaci dochází, děje se tak zpravidla od sloves bezpředmětových:

Více je takových případů, kdy adjektiva na -l(ý) už nemají význam dějový, nýbrž vyjadřují prostou vlastnost, popř. stav, který vznikl nějakým předcházejícím dějem, většinou v minulosti dokončeným (*Mluvnice češtiny 2* 1986, s. 421).

Patří sem výrazy jako *bdělý, podezřelý, dokonalý* apod.

V případě konkurence, resp. souvškytu oněch deverbativ, která jsou na rozdíl od výše komentovaného neužívání prepozic nepoměrně častější, se uvádí, že se v některých případech – ovšem blíže nespecifikovaných – rozdíl mezi slovesným adjektivem odvozeným od přičestí trpného a přičestí trpného stírá (*rozechvělý/rozechvěný člověk*), přičemž jsou adjektiva z přičestí trpných zbytkem staršího stavu „kdy byla co do slovesného rodu neurčená.“ (*Mluvnice češtiny 2* 1986, s. 421) Takové případy, tedy jde-li o lexémy synonymní, nečiní v komunikaci zásadnější problém. Rozdíly v jejich řečové distribuci spočívá především v četnosti jejich výskytu a ve stylovém zabarvení.

Užívání lexémů s významem rozdílným (viz výše) je pochopitelně náročnější a ošidnější, mohou totiž představovat potíž i pro rodilého mluvčího. Se spolehlivým návodem, jak jich neproblémově užívat, jsme se v odborné literatuře doposud nesetkali (ani v deskriptivně a z korpusů vycházející Cvrčkově gramatice; Cvrček a kol. 2010, s. 248n.). Nezbyvá tedy než jinojazyčnému mluvčímu doporučit, aby postupoval případ od případu a relevantní případy, zejména event. rozdíly mezi nimi, si aktivně osvojil.

Závěrem konstatujeme, že oba přiblížené mluvnické jevy, tedy předložkový i particiální, svědčí o tom, že při výuce mluvnice mateřského jazyka jinojazyčným

mluvčím vyučující nezřídka řeší otázky, které při jeho popisu a prezentaci mluvčím rodilým unikají pozornosti nebo jsou nahlíženy podstatně odlišnou optikou, zejména ze strany cizinců s typologicky i genealogicky odlišnou mateřštinou. To činí tuto výuku sice náročnější, současně však i inspirativnější, zajímavější, je to jeden z momentů, z níž spočívá její kouzlo a jedinečnost.

Literatura

Cvrček V. a kol., 2010, *Mluvnice spisovné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.

Hrbáček J., 1963, *Opakování stejných předložek v několikanásobných předložkových výrazech*. „Naše řeč“ 36, s. 169–179.

Mluvnice češtiny 2, 1986, Praha: Academia.